

УДК 349.2 (477)

В. Л. Костюк

ПРАВОВІ АКТИ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ТРУДОВОГО ПРАВА

Здійснення в Україні демократичних, соціально орієнтованих перетворень, спрямованих на розвиток громадянського суспільства, інституційне реформування державної влади на основі підвищення ефективності системи прав і свобод особи, системи джерел права, вказує на гостру необхідність організації та проведення комплексної судово-правової реформи, яка б дозволила не лише подолати існуючі кризові явища, а й забезпечити оптимальну модель розвитку. Враховуючи міжнародний і національний досвід, вона повинна орієнтуватися, по-перше, на вироблення якісних механізмів правових відносин суспільства, особи й держави; по-друге, на посилення ефективності й доступності системи прав, свобод особи, інших учасників правовідносин, забезпечення якісних механізмів правової охорони й захисту; по-третє, на якісне реформування інститутів держави, забезпечення належної інституалізації державної влади, зокрема судової влади; по-четверте, на підвищення ефективності судового контролю за дотриманням прав і свобод, правомірності (законності) системи джерел права; по-п'яте, на посилення ролі Верховного Суду України як ключової ланки в системі судової влади, підвищення її впливу на систему джерел права. У цьому контексті на увагу заслуговує проблема збільшення ролі та значення впливу правових актів Верховного Суду України на систему джерел трудового права.

У зв'язку з перманентним удосконаленням законодавчого регулювання питань судоустрою роль Верховного Суду України як найвищої судової інстанції в системі судів загальної юрисдикції не посилилася, а набувала формально-декларативного значення через обмеження повноважень, можливості дієвого впливу на стан здійснення правосуддя, послаблення повноважень його Пленуму [1; 2]. Такі процеси в подальшому призвели до звуження впливу судової практики на стан законотворчості, правозастосування. Особливо гостро проблема врахування судової практики стоїть у зв'язку з необхідністю підвищення ефективності системи джерел трудового права, зокрема трудового законодавства, яке знаходиться на стадії становлення.

Як відомо, сучасний стан трудового законодавства характеризується поєднанням актів колишнього Союзу РСР, Української РСР, а також нормативно-правових актів, ухвалених у період незалежності нашої держави [3; 4]. За таких обставин дещо складно вести мову про ефективність, дієвість і доступність права на працю й інших трудових прав особи [5, с. 11–13], можливість розвитку гармонійних правових відносин соціального партнерства, ринку праці. Тому закономірною видається увага до проблем судово-правової реформи в умовах сьогодення, коли правові відносини суспільства, особи й держави є досить складними й неоднозначними.

Останнім часом на розгляд Верховної Ради України винесено низку законопроектів із питань судово-правової реформи [6; 7]. Однак, враховуючи відсутність системного та всебічного обговорення законодавчих ініціатив у суспільстві й дер-

жаві, складно оцінити можливі наслідки. Це ж стосується й ухваленого Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» [8]. Позитивним аспектом цього закону стало певне посилення повноважень Верховного Суду України. Разом із тим відсутність системних і якісних змін щодо питань правового статусу Верховного Суду України, його Пленуму значно послаблює механізми реформування трудового законодавства, його новітньої кодифікації.

Метою статті є науково-теоретичне дослідження місця та ролі правових актів Верховного Суду України в системі джерел трудового права, виходячи зі стану розвитку суспільства й держави, гострої необхідності якісної кодифікації трудового законодавства. Варто наголосити, що проблематика місця правових актів Верховного Суду України в системі джерел трудового права має важливе значення в контексті вироблення її ефективної й сучасної моделі, адже ефективний судовий контроль є важливим правовим запобіжником ухвалення актів трудового законодавства, соціального партнерства й локальних правових актів із порушенням встановлених вимог.

Ключові проблеми джерел трудового права досліджувалися в працях таких провідних учених-юристів: В.М. Андрійів, Н.Б. Болотіна, В.С. Венедіктов, С.В. Венедіктов, А.П. Заєць, І.В. Зуб, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, В.В. Лазор, Л.І. Лазор, А.Р. Мацюк, П.Д. Пилипенко, С.В. Попов, С.М. Прилипка, О.І. Процевський, В.І. Щербина, Г.І. Чанишева, Н.М. Хуторян, О.М. Ярошенко та інші. Змістовний науково-правовий аналіз праць цих та інших учених дає підстави констатувати, що дослідження в цілому сприяють вирішенню низки ключових проблем становлення моделі джерел трудового права, визначенню в ній місця актів органів судової влади. Натомість, виходячи з особливостей сучасного стану громадянського суспільства в Україні, необхідності системної оцінки й подолання наслідків соціально-економічної кризи, реформування трудових відносин, джерел трудового права, необхідність науково-теоретичного розв'язання проблеми щодо місця правових актів Верховного Суду України залишається актуальним і важливим напрямом розвитку доктрини трудового права та його джерел, проведення кодифікації трудового законодавства.

У юридичній літературі наголошується, що джерела права – це обов'язкові до виконання акти уповноважених суб'єктів права, що містять норми права в письмовій формі, а також акти волевиявлення владних суб'єктів, що є неписаними нормативними фактами; на основі цих актів виникають, змінюються та припиняються правові відносини [9, с. 13]. Поділяючи такий підхід, доречно вказати на взаємозв'язок джерел права й судової гілки влади як складової забезпечення їх правомірності (законності).

Насамперед варто підкреслити, що концептуальні засади судової гілки влади сформульовано в розділі VIII «Правосуддя» Конституції України (ст. ст. 124–130). Згідно зі змістом положень Основного Закону України, по-перше, правосуддя в Україні здійснюється винятково судами; по-друге, делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються; по-третє, юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі; по-четверте, судочинство здійснюється Конституційним

Судом України та судами загальної юрисдикції; по-п'яте, судові рішення ухвалюються судами іменем України та є обов'язковими до виконання на всій території України; по-шосте, найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України (ст. ст. 124, 125). Відповідно до цих конституційних засадничих положень Верховний Суд України відіграє ключову роль: а) у забезпеченні належного функціонування судової гілки влади; б) у забезпеченні її ієрархічної інституціоналізації; в) у забезпеченні вироблення й узагальнення судової практики. Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 38) на Верховний Суд України як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції покладено такі повноваження: 1) перегляд справи з підстав неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї й тієї ж норми матеріального права в подібних правовідносинах у порядку, передбаченому процесуальним законом; 2) перегляд справи в разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи судом; 3) надання висновку про наявність чи відсутність у діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; внесення за зверненням Верховної Ради України письмового подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я; 4) звернення до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України й законів України; 5) здійснення інших повноважень відповідно до закону. Що ж стосується повноважень Пленуму Верховного Суду України, то вони переважно мають організаційно-управлінський характер (ст. 45 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

У контексті правового впливу на формування й узагальнення судової практики Верховний Суд України переглядає справи з підстав неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї й тієї ж норми матеріального права в подібних правовідносинах у порядку, передбаченому процесуальним законом. Відповідно до Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [10] заява про перегляд судових рішень Верховним Судом України в цивільних справах (враховуючи справи з індивідуальних трудових спорів) може бути подана винятково з таких підстав: 1) неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах; 2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи судом (ст. 355). Виходячи із зазначеного, нормами ЦПК України (ст. 360-7) передбачено, що рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права в подібних правовідносинах, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України. Суди зобов'язані привести свою судову практику у відповідність до рішень Верховного Суду України. При цьому невиконання судових рішень зумовлює

виникнення відповідальності, встановленої законом. Також рішення Верховного Суду України, прийняті за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав, передбачених нормами ЦПК України (ст. 355), підлягають опублікуванню на офіційному веб-сайті Верховного Суду України не пізніше як через десять днів із дня їх прийняття.

У юридичній літературі підкреслюється, що поява нормативних приписів судової практики зумовлена передусім тим, що під час застосування абстрактних законодавчих норм у реальних життєвих обставинах суди змушені трактувати, деталізувати їх, унаслідок чого формуються більш конкретні правила. Серед чинників, що сприяють цьому, вирізняють такі: подолання судами прогалин і колізій, застосування «оціночних» понять трудового законодавства (грубе порушення трудових обов'язків, аморальний проступок, поважна причина) та ін. [11, с. 18].

Принциповими новелами Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» є перегляд вказаних вище положень ЦПК України для певного розширення повноважень Верховного Суду України. По-перше, заява про перегляд судових рішень у цивільних справах може бути подана винятково з таких підстав: 1) неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах; 2) неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм процесуального права під час оскарження судового рішення, яке перешкоджає подальшому провадженню в справі або яке прийнято з порушенням правил підсудності або встановленої законом компетенції судів щодо розгляду цивільних справ; 3) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення цієї справи судом; 4) невідповідність судового рішення суду касаційної інстанції викладеному в постанові Верховного Суду України висновку щодо застосування в подібних правовідносинах норм матеріального права. По-друге, висновок Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстав, передбачених ЦПК України (ст. 355), є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Водночас висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові Верховного Суду України, має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції під час застосування таких норм права. Суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів. Крім того, постанови Верховного Суду України, прийняті за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення, підлягають опублікуванню на офіційному веб-сайті Верховного Суду України не пізніше як через п'ятнадцять днів із дня їх прийняття.

Отже, можна констатувати, що певне посилення повноважень Верховного Суду України, що задекларовано нормами Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд», не змінило механізм узагальнення судової практики таким чином, що б з'явився чіткий і єдиний алгоритм формування судової та правозастосовчої практики. Очевидно, що в умовах становлення системи джерел трудового

права, відсутності єдиного й цілісного трудового законодавства питання судового контролю залишаються ключовими. Крім того, закон не вирішив проблему легалізації постанов Пленуму Верховного Суду України, які мають важливе значення для застосування актів трудового законодавства.

Таким чином, правові акти Верховного Суду України – це рішення, ухвалені Верховним Судом України з питань неоднакового застосування судами норм матеріального права з однорідного кола правовідносин, які мають обов'язковий характер для суб'єктів владних повноважень і підлягають оприлюдненню. У зв'язку із цим правові акти Верховного Суду України покликані забезпечити якісний і системний судовий контроль у системі джерел трудового права на основі вироблення дієвих механізмів щодо їх однозначного розуміння й застосування.

Враховуючи вищезазначене, доречно виділити такі особливості правових актів Верховного Суду України в системі джерел трудового права: 1) забезпечують реалізацію судового контролю на всій території України; 2) спрямовані на забезпечення правомірності (законності) системи джерел трудового права, вирішуючи справи щодо питань неоднакового застосування судами норм матеріального права з певного однорідного кола правових правовідносин; 3) забезпечують правомірність (законність) у питаннях дотримання, реалізації, гарантування та правової охорони права на працю й інших трудових прав особи; 4) мають багаторазове використання; 5) застосовуються на всій території України та мають загальнообов'язковий характер для суб'єктів владних повноважень; 6) є остаточними й не можуть бути оскарженими; 7) підлягають оприлюдненню; 8) виступають своєрідними правовими орієнтирами правозастосовної практики у відношенні до джерел трудового права; 9) виконують допоміжну роль у системі джерел трудового права.

Особливого значення набувають питання імплементації правових актів Верховного Суду України в процесі новітньої кодифікації трудового законодавства. Однак аналіз проекту Трудового кодексу України (далі – ТК України) [12] дає підстави констатувати, що в ньому належним чином не вирішено питання джерел трудового права, їх ієрархічної структури, місця правових актів Верховного Суду України. Ускладнює цей процес недостатня доступність рішень Верховного Суду України з питань неоднакового застосування судом (судами) одних і тих самих норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у трудових правовідносинах.

Таким чином, правові акти Верховного Суду України є допоміжними джерелами трудового права. У контексті новітньої кодифікації трудового законодавства, ухвалення сучасного й ринкового ТК України вважаємо доцільним урахувати в його положеннях позиції правових актів Верховного Суду України, а також закріпити норми щодо забезпечення правомірності (законності) системи джерел трудового права.

Ключовими напрямками вдосконалення правового статусу правових актів Верховного Суду України в системі джерел трудового права є такі: а) забезпечення якісної й системної новітньої кодифікації трудового законодавства; б) визначення в майбутньому ТК України системи джерел трудового права, їх ієрархічної структури, у тому числі через забезпечення судового контролю зі сторони Верховного

Суду України; в) відновлення повноважень Пленуму Верховного Суду України щодо узагальнення судової практики й вироблення конструктивних постанов, які забезпечуватимуть однакове застосування норм трудового права на всій території України, спрямовуватимуть законодавчу, нормотворчу й судову практики в єдиному руслі з урахуванням міжнародних і європейських стандартів. Тому такі постанови повинні мати обов'язковий характер стовно суб'єктів владних повноважень і рекомендаційний характер стовно суб'єктів трудових правовідносин.

Література

1. Про судоустрій України : Закон України від 7 лютого 2002 р. № 3018-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 27–28. – Ст. 180.
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–45. – Ст. 529.
3. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375.
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Попов С.В. Правовий механізм реалізації конституційного права на працю в сучасних умовах : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / С.В. Попов ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2010. – 32 с.
6. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та інших законодавчих актів щодо удосконалення засад організації та функціонування судової влади відповідно до європейських стандартів : проект Закону України від 17 грудня 2014 р. № 1497 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52976.
7. Про забезпечення права на справедливий суд : проект Закону України від 26 грудня 2014 р. № 1656 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53217.
8. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12 лютого 2015 р. № 192-VIII // Голос України. – 2015. – № 35. – С. 3.
9. Пархоменко Н.М. Джерела права: теоретико-методологічні засади : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Н.М. Пархоменко ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2009. – 32 с.
10. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42. – Ст. 492.
11. Ярошенко О.М. Джерела трудового права України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / О.М. Ярошенко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2007. – 42 с.
12. Трудовий кодекс : проект Закону України від 26 грудня 2014 р. № 1658 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.

Анотація

Костюк В. Л. Правові акти Верховного Суду України в системі джерел трудового права. – Стаття.

У статті досліджено ключові питання щодо місця й ролі правових актів Верховного Суду України в системі джерел трудового права. Наголошено на основоположній ролі Верховного Суду України в забезпеченні судового контролю за дотриманням права на працю й інших трудових прав, забезпеченні законності (правомірності) системи джерел трудового права. Обґрунтовано віднесення правових актів Пленуму Верховного Суду України до допоміжних джерел трудового права. Підкреслено важливість законодавчого визначення повноважень Пленуму Верховного Суду України щодо узагальнення судової практики, її спрямування в забезпеченні судами єдиних підходів до застосування норм актів трудового законодавства.

Ключові слова: Верховний Суд України, правові акти Верховного Суду України, судовий контроль, трудове законодавство, джерела трудового права, допоміжні джерела трудового права.

Аннотація

Костюк В. Л. Правовые акты Верховного Суда Украины в системе источников трудового права. – Статья.

В статье исследованы ключевые вопросы о месте и роли правовых актов Верховного Суда Украины в системе источников трудового права. Сделан акцент на основополагающей роли Верховного Суда Украины в обеспечении судебного контроля за соблюдением права на труд и других трудовых прав, обеспечении законности (правомерности) системы источников трудового права. Обосновано отнесение правовых актов Пленума Верховного Суда Украины к вспомогательным источникам трудового права. Подчеркнута важность законодательного определения полномочий Пленума Верховного Суда Украины по обобщению судебной практики, ее направлению в обеспечении судами единых подходов к применению норм актов трудового законодательства.

Ключевые слова: Верховный Суд Украины, правовые акты Верховного Суда Украины, судебный контроль, трудовое законодательство, источники трудового права, вспомогательные источники трудового права.

Summary

Kostiuk V. L. Instruments of the Supreme Court of Ukraine in the system of sources of labour law. – Article.

In the present paper we study the scientific key issues of the place and role of legal acts of the Supreme Court of Ukraine in the system of sources of labor law. It is noted on the fundamental role of the Supreme Court of Ukraine to ensure judicial review of the right to work and other labor rights, the rule of law (legality) of sources of labor law. It is grounded to attribute legal acts of the Supreme Court of Ukraine as the auxiliary sources of labor law. It is stressed the importance of strengthening of legislative definition of the powers of the Supreme Court of Ukraine regarding summarizing of judicial practice and its direction in the provision of courts of unified approaches to the application of the rules of labor law regulations.

Key words: Supreme Court of Ukraine, legal acts of the Supreme Court of Ukraine, judicial review, labor legislation, sources of labor law, auxiliary sources of labor law.

УДК 349.2

І. В. Лагутіна

СПОСОБИ СПРИЯННЯ ҐЕНДЕРНІЙ РІВНОСТІ У СФЕРІ ПРАЦІ

Однією з найактуальніших проблем науки сучасного трудового права є проблема забезпечення гендерної рівності, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування способів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права у сфері праці.

Окремі проблеми правового забезпечення рівності жінок у сфері праці досліджуються в роботах багатьох учених, таких як Н. Болотіна, М. Буроменський, В. Власов, І. Кисельов, Є. Кулаковська, О. Липовська, Е. Мезенцева, В. Можаяєв, Р. Ржаніцина, І. Чуткова, І. Шамшина, О. Ярошенко. Правовим аспектам гендерної рівності в Україні присвячено також дослідження Т. Мельник, О. Рудневої, М. Буроменського, у яких автори відзначають нерівномірність представництва жінок і чоловіків у політиці, аналізують механізми забезпечення рівних прав та можливостей для чоловіків і жінок у міжнародному контексті. Існування гендерної дискримінації в українському суспільстві й економіці проаналізовано в працях Е. Лібанової, О. Грішної, В. Новікова, О. Макарової, Л. Лобанової, М. Баксакової, Т. Журженко, М. Ліборакіної, Е. Плісовської, Г. Герасименко.